

Műhely

Horváth Márta – Szabó Judit

A KOGNITÍV POÉTIKA KUTATÓCSOPORT BEMUTATKOZÁSA

A kognitív irodalomtudomány az irodalmi művek szerveződésének és olvasóra tett hatásának összetett magyarázatát célozza, amelyhez az érzékelés pszichológiájának koncepciói, illetve a kognitív nyelv-, szöveg- és információfeldolgozás modelljei nyújtanak támpontot. Az irányzat a kutatási területek viszonylag széles spektrumát öleli fel: a stilisztikai jelenségek magyarázatát (metafora, metonímia, allegória, szimbólumok), a poétikusság mibenlétének kérdését, az elbeszélte történetek megértését, a figurák és fiktív világok mentális reprezentációinak megalkotását, az irodalmi recepcióval kapcsolatos érzelmi folyamatokat és az irodalmi szövegekből kiinduló jelentésképzést. A kognitív szemlélet az irodalomtudományos kutatásban a mai napig nem eredményezett egy jól körvonalazott elméletet, képviselői szerteágazó kérdéseket tárgyalnak különböző módszerekkel. Az irányzat egységességét néhány közös előfeltevés biztosítja: a vizsgálatok mindig a befogadás oldaláról közelítenek a tárgyalt diskurzusokhoz, és azoknak a kognitív mechanizmusoknak a feltérképezésére irányulnak, amelyek részt vesznek a fikcionális narratívák és lírai szövegek megértésében, illetve azoknak az érzelmi folyamatoknak a magyarázatát célozzák, amelyeket fiktív szövegek, filmek vagy interaktív médiumok kiváltanak. Az irányzat képviselői abból az alapfeltevésből indulnak ki, hogy az esztétikai megértés során az elme ugyanazokat a kognitív képességeket működteti, mint a valós megismerési folyamatokban, ezek irányultságát és intenzitását azonban nagymértékben alakítja a szöveg (vagy egy egyéb alkotás) felépítése. A vonatkozó kutatások középpontjában tehát az a kérdésfelvetés áll, hogy a különböző narratív technikák és lírai eljárások hogyan irányítják az olvasó megértési folyamatait. Ezzel kapcsolatban azonban le kell szögezni, hogy olvasó ebben az elméleti megközelítésben nem egy beleértett, a szöveg által konstruált funkció, hanem egy valós testiségében is megragadható empirikus entitás. Ezért a kognitív irodalomtudomány célja, hogy elméleteket állítson fel az empirikus olvasó megértési folyamatairól, a társszociológiai tekinthető empirikus irodalomtudomány pedig arra vállalkozik, hogy ezeket az elméleteket empirikus módszerekkel igazolja vagy cáfolja.

A Kognitív Poétika Kutatócsoport a Szegedi Tudományegyetem intézményes keretében működő tudományos műhely, amely 2014-ben alakult egy nemzetközi együttműködés kapcsán. 2013–14-ben a SZTE Germán Filológiai Intézetének és a Göttingeni Egyetem Német Szemináriumának néhány munkatársa közös projektet indított kognitív narratológia témában, amely a németországi Alexander von Hum-

boldt Alapítvány támogatásában részesült. Az együttműködés során merült fel az az igény, hogy a projekt lezárását követően is folytassuk a fiktív szövegek kognitív szempontból történő vizsgálatát, annál is inkább, mert a kognitív poétika ezekben az években nemzetközi szinten az irodalomtudomány aktuális és progresszíven fejlődő irányzataként volt ismert. Ezzel szemben a magyar egyetemek bölcsészkarain csak elszórtan, alig néhányan foglalkoztak kognitív média-, irodalom- vagy filmtudományos elméletekkel, illetve a nemzetközi eredmények közvetítésével. A kutatócsoport megalakulásának célja ezért az volt, hogy összefogja a kognitív elmélet magyarországi képviselőit, a hazai irodalomtudomány számára hozzáférhetővé tegye az irányzat nemzetközi eredményeit és saját kutatási területeket alakítson ki. A kutatócsoport tagjai e célkitűzést szem előtt tartva több összefoglaló és áttekintő jellegű kötetet publikáltak: elsőként említhetjük a *Helikon Irodalom- és Kultúratudományi Szemle* 2013/2-es *Kognitív Irodalomtudomány* című tematikus számát, ahol az irányzat meghatározó elméletalkotóinak szövegei jelentek meg magyar fordításban. Ezt követően 2014-ben *A művészet eredete. Kultúra, evolúció, kogníció* című antológia került kiadásra, amely az irodalomtudomány szűkebb területéről kitekintve közöl tanulmányokat magyar nyelven a kultúra és a művészetek tárgyköréből. A Göttingeni Egyetem Német Szemináriumával folytatott tudományos együttműködés egy, a német Mentis Kiadónál megjelent kötettel zárult, amelynek központi témája a történetelbeszlő művek koherens megértésének vizsgálata volt. A kutatócsoport saját kutatási területei az utóbbi években formálódnak, és az eredmények publikálására a Ráció Kiadó által gondozott *Irodalom, evolúció, kogníció* sorozat kötetiben kerül sor. Az első, 2019-ben megjelent *Hogyan olvasunk krimi? Új perspektívák a detektívtörténet kutatásában* című kötet a detektívtörténet olvasását meghatározó kognitív folyamatokat és érzelmi mechanizmusokat, a második, megjelenés alatt álló *Elbeszélés és morális ítélet* című kötet pedig a fikcionális történetek által kiváltott morális ítéletek természetét vizsgálta.

Jelen rovat a Kognitív Poétika Kutatócsoport tagjai által képviselt kutatási területekből kíván ízelítőt adni, amelyek a kognitív elméletek és célkitűzések széles palettáját reprezentálják. A csoporthoz tartozó kutatók különböző részterületeken végeznek vizsgálatokat, foglalkoznak kognitív narratológiával, kognitív drámaelmélettel, kognitív lírapoétikával és kognitív filmelméletekkel, valamint több diszciplínát képviselnek, így a csoporton belül megvalósul a kognitív irodalomtudományban nélkülözhetetlen interdiszciplináris összefogás: irodalmár, esztéta, nyelvész és pszichológus munkatársak működnek együtt. A csoport emellett kooperációt épített ki az országban működő más, hasonló profilú tudományos műhelyekkel: esetenként együtt dolgozunk a Pécsi Evolúciós Pszichológia Kutatócsoporttal, jelenleg pedig formálódóban van egy együttműködés az ELTE-n működő Stíluskutató Csoporttal.

Jelen lapszám a kutatócsoport munkájáról a következő témákban közöl írásokat: Simon Gábor a kognitív poétika meghatározó elméletalkotóinak koncepcióiról nyújtott elméleti áttekintésében az irányzat szemléletbeli és módszertani egységes-

ségére kérdez rá. A poétikusság mibenlétét, a megismerés és fikcionalitás viszonyát, illetve az irodalmi alkotás funkcionalitását vizsgáló tanulmány egyértelművé teszi az irányzat szemléletbeli sokszínűségét, amely a kutatási tárgyak és területek széles spektrumában is tetten érhető.

Papp-Zipernovszky Orsolya, Kovács András Bálint és Drótos Gergely az elbeszélő és a nem elbeszélő filmes szerkezet hatásainak különbségeit vizsgálják. Ennek során a kérgi aktivitások (EEG) és a verbális reakciók (szabad asszociációs teszt) összevetéséből azt a következtetést vonják le, hogy a nem narratív filmes szerkezet nagyobb epizodikus memória- és elmeolvasási munkát, míg a narratív filmes szerkezet nagyobb térbeli tájékozódási munkát ró a befogadó elmeműködésére. A tesztalanyok verbális közlései a narratív filmre vonatkozóan konkrétabb, tárgyiasabb és a személyek között összehangoltabb asszociációkat mutattak, míg a nem narratív filmre vonatkozóan elvontabb, kevésbé összehangolt és az érzéki minőségekkel kapcsolatos asszociációkat eredményeztek. A kutatók ennek alapján olyan befogadási modellt tesztelhetnek, amely a narratív és a nem narratív (de élő szereplős) filmek befogadása során a tudattalan működés szintjén hasonló folyamatokat előfeltételez. Ugyanakkor magasabb kognitív működés szintjén a nem narratív film befogadására vonatkozóan az egyéni variációk erősebb befolyását vetíti elő.

Horváth Márta a történetalkotás és -megértés előfeltételül szolgáló koherencia-teremtés funkcionális leírását célozza meg. A szerző a szemantikai-logikai kapcsolatok összerendezésében és a hiányzó tudástartalmak megalkotásában a sémák, sztereotípiák, keretek és szkriptek szerepét hangsúlyozza. Sémaelméleti megközelítése továbbá a fikcionális meglepetés vagy váratlan fordulat mibenlétére is oksági magyarázatot nyújt, amelyet a szerző a koherencia-teremtés mechanizmusait újra-szervező koherenciatörés fogalmával ír le.

Szabó Judit a tragikus történetséma által kiváltott feszültség és az ezzel összefüggő érzelmek funkcionális magyarázatára vállalkozik. Írása a vonatkozó pszichológiai elméletekre támaszkodva az érzelmek alapvető okozatiságát hangsúlyozza a történetek megértésével kapcsolatos mentális és pszichológiai folyamatokban. Szabó konklúziója szerint a fikcionális ingerek által kiváltott érzelmi folyamatok ösztönzőleg hatnak bizonyos (adaptívnek tekinthető) szemlélet- és gondolkodásmódokra.

Szabó Erzsébet a kognitív, az evolúciós pszichológiai és a strukturalista elbeszéléselmélet pozícióit tárgyalja a harmadik személyű elbeszélések befogadására irányuló empirikus vizsgálatok kapcsán. Szabó az említett elbeszélések kognitív feldolgozáshoz kapcsolódó általános befogadói attitűdök (az információközlő „láthatatlan”, a közölt információk igazak) magyarázatát metareprezentációs folyamatokra alapozza, amelyek adaptív jelentőségét az evolúciós pszichológiai elmélet tárja fel.

Megjelent kötetek:

- HORVÁTH Márta és SZABÓ Erzsébet, szerk., *Kognitív irodalomtudomány. Helikon* 59, 2. sz. (2013).
- Endre HÁRS, Márta HORVÁTH und Erzsébet SZABÓ, Hg., *Universalien. Über die Natur der Literatur*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2014.
- HORVÁTH Márta, szerk., *A művészet eredete. Kultúra, evolúció, kogníció. Az evolúciós gondolat*. Budapest: Typotex Kiadó, 2014.
- SIMON GÁBOR, *Egy kognitív poétikai rímelmélet megalapozása*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2014.
- HORVÁTH Márta und Katja MELLMANN, Hg., *Die biologisch-kognitiven Grundlagen narrativer Motivierung*. Münster: Mentis, 2016.
- SIMON GÁBOR, *Bevezetés a kognitív lírapoétikába. A költészet mint megismerés vizsgálatának lehetőségei*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2016.
- HORVÁTH Márta és SZABÓ Erzsébet, szerk., *Hogyan olvasunk krimi. Új perspektívák a detektívtörténet kutatásában*. Irodalom, evolúció, kogníció 1. Budapest: Ráció Kiadó, 2019.
- HORVÁTH Márta és SZABÓ Judit, szerk., *Elbeszélés és morális ítélet*. Irodalom, evolúció, kogníció 2. Budapest: Ráció Kiadó, 2020). (előkészületben)